

*Абжалов Т.*

**КАЛЫГУЛДУН НРАВАЛЫК-ЭТИКАЛЫК ЖАНА  
ЭСТЕТИКАЛЫК ИДЕЯЛАРЫ**

*Абжалов Т.*

**МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИЕ И ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ИДЕИ КАЛЫГУЛА**

*T. Abzhalov*

**MORAL-ETHICAL AND AESTHETIC IDEAS KALYGULA**

УДК: 258.3

*В статье рассматриваются этические и эстетические идеи Калыгула.*

*Ethical and aesthetic ideas of Kalygul are considered in the article.*

Азыркы күндө жаңылануу, жаңыча ойлоону процесси коомдук турмуштун бүткүл чөйрөсүн өзүнө камтып, өнүгүүнүн өткөн жолуна, элибиздин карт тарыхына, маданияты менен каада-салтына, руханий мурастарына илимий объективдүү баа берүүнү, аларга жаңыча мамиле жасоону шарттап олтурат. Бул жагдай Калыгулдун чыгармаларындагы нравалык-этикалык, эстетикалык идеяларды изилдөөнү да өзүнө камтыйт.

Калыгулдун этикалык көз карашы анын дүйнө таанымынын өзөгүн түзөт десек жаңылышпайбыз. Коомдун ар түрдүү катмарларынын өкүлдөрүнүн кылык-жоруктарына моралдык жактан баа берүүдө, феодализмдин моралдык-нормаларына сын айтууда, өзүнө чейинки кыргыз ойчулдарынын жана жалпы эле элдин көп кылымдар бою топтолгон адеп-ахлактык көз караштарын андан ары улантууда жана маңызы жагынан өнүктүрүүдө акындын рухий мурастарынын этикалык маңызынын мааниси өтө зор.

Калыгулдун көз карашында жакшылык жамандыктан, боорукердик кемчилдиктен так бөлүнүп турат. Мына ушуларды аралаштырып жиберүү адамдардын адеп-ахлактык жактан бузулушуна, коомдун дегредациялануусуна алып келет. Жакшылыкка сый көрсөтүлбөгөн жана жамандык жазаланбаган коом бакубат боло албайт.

Акын үчүн адилеттүү болуу – бул бийик адеп-ахлактык сапаттарга: адамгерчиликке, боорукердикке, кең пейилдикке ээ болуу. Мына ошол себептүү анда адилеттүүлүк түшүнүгү адеп-ахлактуулук деген түшүнүккө шайкеш келген кеңири мааниге ээ болот. Адилеттүүлүк акындын түшүнүгүнө ылайык, бул баарыдан мурда адамдарга карата болгон гумандуу мамиледе жарала турган бардык жакшылыктардын эң мыктысы. Айкөл адам адилеттүүлүктүн мыйзамдарына жараша иш кылат, анткени мына ошонун өзү жыргалчылык. Ошол себептүү ал кошумча кадыр-барк күтпөйт жана жамандык иштерди жасоого батынбайт. Адилеттүүлүк – бул жогорку баалуулуктардын бири. Ушул ойду ойчул: “Бейли жакшы кем болбойт”,<sup>1</sup> – деп ырастайт.

Калыгул үчүн адилеттүүлүк – бул адеп-ахлактык түшүнүк гана болбостон, ошондой эле ал социалдык-саясий аң-сезимдик да түшүнүк. Анткени адилеттүүлүк сакталышы же өзгөртүлүшү керек болгон коомдук иш-аракеттерге мына ушундай болушу зарыл деген көз караштан туруп баа берет. Мына ушул мааниде алып караганда ойчул “адилеттүүлүктү” коомдон жана адамдардын өз ара мамилелеринен бөлүп кароого болбой тургандыгын туура байкаган. Ушул өнүгтөн алганда, адилеттүүлүк эл башчысынан да, коомдун мүчөлөрүнөн да бирдей эле жоопкерчиликти талап кылат, адамдар коомдон алган ордуна, социалдык тегине карабастан өз милдеттерин так аткаруулары зарыл. Ушундан улам адилеттүүлүк тууралуу Калыгулдун ой чабыттарында эл башкаруучунун адилеттүү формасы жөнүндөгү идея кенен орунду ээлейт. Муну акындын “Улук адил болбосо, убара болот эл карып”<sup>2</sup>, – деген пикиринен ачык көрүүгө болот.

Калыгулдун чыгармаларында жакшылык түшүнүгү акыл-эс жана билим менен терең байланышта берилет. Башкача болушу мүмкүн эмес, анткени акылдуулук сапаты жыргалчылыктын эң эле баалуулуктарынын бири болуп саналат.

Акындын көз карашына ылайык билимдин негизги максаты курчап турган чөйрөдөгү нерселер менен кубулуштардын сырларын ачуу аркылуу алардын үстүнөн бийлик жүргүзүү. Билимге ээ болуу – бул өтө татаал жана карама-каршылыктуу процесс. Ошол себептүү ойчулдун билим тууралуу көз карашынын негизин “көрдүңбү билип ал”, – деген принцип түзөт.

Калыгулдун чыгармаларында адамдардын акыл-эси, бир жагынан алардын адеп-ахлактык жетилүүсүнүн көрсөткүчү, экинчи жагынан жашоо үчүн болгон аракеттенүүлөрүндөгү ийгиликке ээ болуунун өзгөчө жолу катары каралган. Маселен, бул тууралуу акын мындайча белгилеген: “Акылы бар азамат, дөөлөт менен ток болот”<sup>3</sup>.

Калыгулдун адеп-ахлактык көз карашында адамдардын эмгекке карата аң-сезимдүү мамилеси орчундуу орунду ээлейт. Акындын ою боюнча эмгек адамдын адеп-ахлактык сапатын жогорулатат, ал адамдын жашоо-тиричилигинин негизги шарты жана зарыл компонентти. Адамзат жашоосунун баалуулугу жана мааниси адамдарга

пайда алып келген эмгектен көрүнөт. Адам байлыгына, социалдык абалына карап эмес, пайдалуу иш жасаганына карап бааланат.

Ошондой эле акындын чыгармачылык мурасында мекенчилдик идеясы негизги орундардын бирин ээлейт. Анын көз карашына ылайык, мекенчилдик – бул социалдык эле түшүнүк эмес, моралдык да түшүнүк болуп саналат. Ойчул мекенчилдикти баарыдан мурда өз жерин сырткы душмандардан коргоо катары чечмелеген. Ошондой болсо да, мекенчилдик түшүнүгү ал үчүн башка мааниге да ээ. Мекенчилдик катары ошондой эле ал кыргыздар ич ара уруу-уруу болуп кырчылдашып турган шарттагы кыргыз элинин биримдигин, бейпил жашоосун да түшүнгөн.

Ошентип, Калыгулдун чыгармаларында адеп-ахлак маселелери негизги орундардын бирин ээлешкен. Анын этикага байланыштуу идеялары негизинен дидактикалык мүнөзгө ээ болгон жана алар адамдарды моралдык нормаларга жат кылык-жоруктардан арылтууга жана изги, боорукер иш жасоого багыттоо максатын көздөгөн.

Албетте, акындардын чыгармаларын кароодо аларда эстетикалык кабылдоо образдуу формада эле чагылдырылбастан, көп учурда жалпылоочу мүнөзгө ээ экенин көрөбүз. Элементардуу логикалык-эстетикалык ой жүгүртүүнүн пайда болушу тууралуу алардын чыгармаларындагы таза көркөм образдуу туюнтулуштар менен катары эле “сонун”, “кооздук”, “көрксүз” деген өңдүү эстетикалык түшүнүктөрдүн колдонулушу кабар бере алат.

Калыгул үчүн сулуулук жана көркөздүк – бул кандайдыр бир табияттан жана адамдан сырткары турган идея эмес, ал табиятка адамга, адамдар ортосундагы мамилеге мүнөздүү сапат. Мына ушунун негизинде ал: эгер сулуулук өзүнүн бардык көрүнүштөрүндө элдин жан дүйнөсүнүн тереңине кирип, кеңири тараса, анда көпчүлүк нерселерди жакшы жакты карай өзгөртүүгө мүмкүндүк түзүлүп, эң негизгиси жөнөкөй адамдардын сабатын ачууга, алардын социалдык адилетсиздикке каршы күрөшүүлөрүнө жардам берет деген жыйынтыкка келген.

Коомдун турмушундагы көркөмдүккө өзгөчө маани берүү менен Калыгул алдыңкы идеяларды коомдун рухий куралы катары жайылтууга жөндөмдүү болгон чыгармаларды жаратууга аракет кылган. Ал чыгармачылыкты адамдардын аң-сезимин, алардын көз караштарын жана сезимдерин калыптандыруучу күч катары, адамдын рухий иш-аракеттериндеги активдүү формаларынын бири катары караган.

Калыгулдун эстетикалык көз карашынын ичинен анын өзү жашаган жердин табиятынын кооздугу тууралуу ойлору өзгөчө орунду ээлейт. Бул мыйзам ченемдүү көрүнүш. Анткени Калыгулдун жашоо турмушу табият менен өтө тыгыз байланышта болгондуктан башкача болушу да мүмкүн эмес эле. Ушул тууралуу Г. Апресян мындай деп ишенимдүү белгилейт: “Табият

менен байланышууда адам жаратылыштын жасагандарын, кызыктырууну жана таң калууну туудурган анын көрүнүштөрүн эң алды туят, байкоо жүргүзөт (муыйт) жана ар түрдүүчө кабыл алат. Табият менен болгон мындай мамиле адамдарга эстетикалык ырахат берип, табигый сулуулукту сезүү сезимин жаратат. Жаратылыш менен түздөн-түз байланышуу, мисалы, аны байкоо жана кабыл алуу, көп учурда эстетикалык ырахат ала турган суктануу жана кубануу сезимдерин пайда кылат”<sup>4</sup>.

Кандай көз карашта жана кайсы жагынан сүрөттөлгөнүнө карабастан Кыргызстандын табиятынын жандуу картинасы ар дайым акындын ой жүгүртүүсүндө суктанууну, таң калууну жана кубанычты жараткан. Материалдуу дүйнөнүн өтө көркөм кубулуштары, нерселери ага эстетикалык ырахат тартуулаган.

Калыгул табиятка карата болгон эстетикалык мамилесин өзүнүн: “Санаттар”, “Калыгулдун Ысык-Көл жөнүндө айтканы”<sup>5</sup> өңдүү чыгармаларында чагылдырат. Бул чыгармаларда туулган жердин сулуулугу поэтикалык тил менен сүрөттөлүп, туулуп өскөн жердин көрктүүлүгү анын түркүн түстөгү гүлдөрү, чөптөрү менен бирге шөкөттөлүп баяндалат. Шыктуу сүрөткер катары акын өзүнүн туулуп өскөн жери, анын кайталангыс өңдөрү, не бир түркүн боёктору, унутулгус жыпар жыттары тууралуу эмнелерди угуп көрсө, эмнелерди сезип-байкаса, ошонун баарын толук бойдон жеткиликтүү бере алган.

Калыгул “көркөмдүктү” өтө кеңири түшүнгөн. Ал чыныгы реалист катары “көркөмдүк” деген түшүнүктүн алкагында табияттын кубулуштары, жан-жаныбарлары жана предметтеринен башка ага адамдардын мамилелерин, адамдардын ички дүйнөсүн жана рухий маңызын да киргизет. Акын курчап турган жаратылыштын кооздугу тууралуу гана айтпастан, адам жашоосунун сулуулугун бүтүндөй оң жана терс жактары менен кошо белгилейт.

Калыгулдун эстетикалык идеяларында сулуулук жана анын мазмуну шайкештикте болот. Бул шайкештиктен сырткары турган учурда сулуулук өзүнүн баалуулугун жоготот. Мазмуну жок сулуулук кунарсыздык болот. Эстетикалык оордук борбору анын сырткы, формалдуу белгилеринде эмес, анын ички мазмунунда. Ошондуктан, жакшы, пайдалуу нерселер гана сулуу деп аталат. Ушундан улам акындын пикири боюнча сулуулук – бул адамдын сырткы көрүнүшүнүн анын ички сапаттары менен шайкеш келиши. Качан гана адамдын сырткы көрүнүшү анын ички жан дүйнөсүнө төп келгенде гана ал сулуу. Мына ошол себептүү акын адамдардын сырткы көрүнүшүнө анчалык басым жасабайт, алардын ички дүйнөсүнө өзгөчө көңүл бөлгөн. Калыгул адамдагы сулуулук тууралуу айтуу менен сырткы сулуулукту ал адеп-ахлактуулукту, акылмандуулукту, боорукердикти жана чынчылдыкты туюнтуучу ички мазмундан так ажыраткан. Мына

ушундай сулуулук кабылдоодо өзгөчө типтеги рухий рахаттаануу жаралат. Маселен, акын мындай дейт:

Ат качанак болгон соң,  
Аштан тойдон калган соң,  
Күлүктүгү не пайда?  
Алганың сулуу болгон соң,  
Аркырап беттен алган соң,  
Сулуулугу не пайда?<sup>6</sup>

Ошентип, Калыгулдун чыгармаларында көркөмдүк проблемасы дүйнөнү эстетикалык жактан кабылдоодогу негизги проблема болуп эсептелет. Ойчул табияттагы жана коомдогу көркөмдүк, сулуулук – бул адамдан жана

табияттан сырткары турган кандайдыр бир сыйкырдуу күч эмес, табиятка, адамга жана адамдык мамилелерге мүнөздүү реалдуу сапат экенин түшүнгөн.

**Адабияттар:**

1. Калыгул. Казыбек. Казалдар. – Бишкек, 1992. – 22-б.
2. Ошондо. – 12-б.
3. Ошондо. – 22-б.
4. Апресян Г. З. Эстетика и художественная культура социализма. – М., 1984. – С. 155.
5. Калыгул. Казыбек. Казалдар. – 26-34-б.
6. Ошондо. – 19-б.

**Рецензент: к.филос.н. Ибраев К.Ш.**